

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA

Katedra středoevropských studií
studijní program Filologie

Johanka Čablíková

Maďarští architekti v Československu 1918-1938
Hungarian architects in Czechoslovakia 1918-1939

bakalářská práce

Praha 2022

vedoucí práce: Ing. arch. Jan Sapák

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla předložena jako splnění studijní povinnosti v rámci jiného studia nebo předložena k obhajobě v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 5. 8. 2022

Johanka Čablíková

Poděkování

Na tomto místě předně děkuji vedoucímu své práce Janu Sapákovi, který mi trpělivě a vytrvale pomáhal. Také děkuji Ivánu Nagyovi, Rudolfu Kleinovi a Zsoltu Bagóthymu, kteří mi velkoryse poskytli své texty a možnost konzultace.

Nakonec chci poděkovat své rodině a blízkým, kteří mi projevili velkou trpělivost a podporu.

Abstrakt

Předkládaná práce se snaží komplexně popsat meziválečné působení maďarských architektů v Československu. Pracuje s rovinou socio-historickou, která zkoumá důvody maďarské migrace. Představuje problematiku maďarské identity, se zvláštním zaměřením na maďarské Židy a nabízí vhled do stavu moderní architektury v Maďarsku a Československu. Další rovina postavená na rešeršním výzkumu v archivech Českého vysokého učení technického v Praze a Německé vysoké školy technické v Brně prezentuje jména studentů maďarské národnosti. K rovině architektů působících v Československu pak patří - Zikmund Kerekes, Ignác Vécsei, Zoltán Egri, Emerich Spitzer.

Abstract

The present work attempts to comprehensively describe the interwar activities of Hungarian architects in Czechoslovakia. It works with the socio-historical level, which examines the reasons for Hungarian migration. It presents the issue of Hungarian identity, with a special focus on Hungarian Jews, and offers insight into the state of modern architecture in Hungary and Czechoslovakia. Another level, based on research in the archives of the Czech Technical University in Prague and the German Technical University in Brno, presents the names of students of Hungarian nationality. The level of architects working in Czechoslovakia includes - Zikmund Kerekes, Ignác Vécsei, Zoltán Egri, Emerich Spitzer.

Klíčová slova

maďarští architekti v Československu, architektura Československé republiky, maďarská migrace do Československa, česko-maďarské vztahy

Key words

Hungarian architects in Czechoslovakia, architecture of the First Republic of Czechoslovakia, Hungarian migration to Czechoslovakia, Czech–Hungarian relations

Obsah

1.	ÚVOD	6
2.	MEZIVÁLEČNÁ ARCHITEKTURA	7
	MAĎARSKÁ MEZIVÁLEČNÁ ARCHITEKTURA	8
3.	NÁRODNOSTNÍ PROBLEMATIKA	11
2.1.	HISTORIE ŽIDŮ V MAĎARSKU	12
	ŠKOLY	16
3.1.	3.2.1. <i>Kvalita škol v Maďarsku a v Česko-Slovensku, progresivní prostředí</i>	16
3.2.	3.2.2. <i>Lepší ekonomická situace podporující výstavbu</i>	19
	ŽIVOT MAĎARSKÝCH STUDENTŮ V ČSR	22
3.3.	4. MAĎARŠTÍ ARCHITEKTI PRACUJÍCÍ V ČSR	24
	SEZNAM STUDENTŮ STUDUJÍCÍCH V ČECHÁCH 1919 – 1938	24
4.1.	4.1.1. <i>ČESKÉ VYSOKÉ UČENÍ TECHNICKÉ V PRAZE</i>	24
	4.1.2. <i>NĚMECKÁ VYSOKÁ ŠKOLA TECHNICKÁ V BRNĚ</i>	25
	ZIKMUND KEREKES	26
4.2.	EMERICH SPITZER	27
4.3.	IGNÁC VÉCSEI.....	28
4.4.	ZOLTÁN EGRI	29
4.5.		
5.	PÁTRÁNÍ PO JEDNOTNÉM STYLU „ŽIDOVSKÉ ARCHITEKTURY“	30
5.1.	TEL AVIV	30
5.2.	NOVAKOVA ULICE	31
5.3.	NAPRAFORGÓ UTCA	32
6.	ZÁVĚR	35
7.	BIBLIOGRAFIE	36

ÚVOD

Stopa maďarských architektů, kteří pracovali, žili nebo studovali v Československu, není rozsáhlá, přesto je hodna zaznamenání. Bohužel je výzkum odkazu maďarských architektů žijících a pracujících za hranicemi státu mezi dvěma světovými válkami velmi skoupý. Není se čemu divit – vzhledem k tomu, že území současného Slovenska je historicky spjata s územím Uher, je zde stavitelská činnost ze strany Maďarů samozřejmě častější a je lépe zdokumentována. Proto jsem touto svou prací předně chtěla vytvořit sjednocenný přehled činnosti maďarských architektů na českém území Československé republiky.

V první kapitole krátce předeštrů vývoj architektury doby meziválečné a vyjasním pojmy, které se k této době vztahují a určují její směr. Důležité je se podívat nejen na architekturu z obecného hlediska, ale také v pohledu maďarského. Vývoj architektury v Maďarsku mezi roky 1919-1940 rozeberu v další části kapitoly.

Moje práce obsahuje i seznam studentů, který jsem sestavila při návštěvách v archivu Českého vysokého učení technického a v archivu Německé vysoké školy technické v Brně. Vzhledem k tomu, že národnostní problematika byla zvláště pro Maďary v době meziválečné citlivou a komplikovanou otázkou, ve třetí kapitole vysvětlím, podle jakých kritérií jsem přistupovala k určení národnosti studentů. Národnost nebyla jen předmětem nejasností u křesťanských maďarsky mluvících studentů, ale převážně u studentů židovského vyznání. Právě z toho důvodu věnuji podkapitolu historii židovstva v Maďarsku od středověku do dob Horthyovského Maďarska.

Třetí kapitolu také věnuji dalším důvodům, které mohly být příčinou cesty za studiem. Podkapitola je věnována i společenskému životu maďarských studentů v Československu.

Čtvrtá kapitola obsahuje seznam studentů z vysokých škol a krátce představuje ty architektky, kteří zanechali v Československu hmatatelnou stopu. Až na v Brně působícího architekta Zikmunda Kerekese jsou informace o architektech skrovné, zvláště pak, vystudovali-li v Budapešti a orientovali se spíše na maďarsky mluvící zákazníky. V kapitole ale představuji 4 architektky, z nichž všichni prokazatelně stavěli v Brně, kde také většina budov ještě stojí. Následuje podkapitola srovnávající architektonické styly

a historické okolnosti výstavby bytových jednotek, na kterých se podíleli dílem židovští architekti. Architekti, kteří realizovali v Československu své stavby, byli totiž židovského vyznání, a proto bylo mým cílem zjistit, nalezneme – li možnost výskytu společných prvků, které by mohly tvořit obraz „židovské architektury“.

Následující pátá kapitola navazuje na informace získané rešerší v předchozí kapitole a řeší otázku existence typicky židovské architektury.

MEZIVÁLEČNÁ ARCHITEKTURA

Od poloviny 20. let minulého století se v diskurzu o architektuře začal výrazně objevovat pojem *funkce*. Debata o funkci ovšem navazovala na myšlenku vyslovenou americkým architektem Louistem Sullivanem už na přelomu 20. století: „form follows function“ (forma následuje funkci). Sullivanem byl inspirovaný jeho žák Frank Lloyd Wright, který jeho heslo lehce poupravil – „forma a funkce jsou jedno“¹. Recepce Sullivana a Wrighta v Evropě probíhala ve dvou fázích, z nichž první přišla před 1. světovou válkou a druhá v polovině 20. let 20. století². Jedním z průkopníků funkce v architektuře je švýcarský architekt Hennes Meyer, který byl v roce 1927 označen za „fanatika účelu a zastánce stroje“. Henry-Russellem Hitchcockem a Philipem Johnsonem byl v katalogu k výstavě *The International Style* z roku 1932 označován za „fanatického funkcionalistu“³. Právě pojem *mezinárodní styl* se paradoxně stal dalším označením zaměnitelným za funkcionalismus. Podle funkcionalistické teorie měla forma vycházet z funkce a prostor měl odpovídat funkcím jednotlivých místností. Ve své práci se budu přiklánět k pojmu modernistický styl, který dokáže pojmut všechna zmíněná pojmenování. Touha po novém, převratném a moderním totiž byla hnacím motorem poválečné doby. Meyer v článku *Jungen Kunst in Belgien* (Mladé umění v Belgii) píše: „*Automobil Minerva. F. N. motocykl. Fonograf Chantal. Je nesmyslné podrobovat jejich vnější podobu estetickým úvahám. Jsou ,krásné‘, protože jsou nejdokonalejším výsledkem svých funkcí. Jsou neokázalé a neozdobené, svědčí o novém typu nové doby.*“⁴ Není divu, že se v roce 1928 stal Meyer ředitelem Bauhausu. Tato výtvarná škola vznikla ve Výmarské republice v roce 1919 a představuje významný bod v dějinách architektury. Zakladatel Bauhausu Walter Gropius si nikdy nekladl za cíl

¹ Form Follows Function. In: *Guggenheim*

² str. 94, POERSCHKE, Ute. *Architectural theory of modernism: relating functions and forms.*

³ str. 104, tamtéž

⁴ MEYER, Hannes. *Junge Kunst in Belgien.*

orientovat školu k určitému architektonickému stylu, není ale náhodou, že mnoho evropských architektů studovalo právě zde. Význam Bauhausu dodnes spočívá v orientaci k výchově na konkrétních úkolech pro reálnou práci.

Podle Rudolfa Kleina „*V praxi však modernismus, ačkoli se snažil čelit výzvám techniky a technologie a novým funkčním očekáváním, ve skutečnosti zahrnoval historické prvky a tradice, pouze jiné od těch minulých. ... Inspiroval se modernismus jinými tradicemi: překročil a rozšířil řecko-římský a křesťanský kulturní svět, který byl základem západního světa, a obrátil se k tradicím islámu, buddhismu a judaismu.*“⁵ Vliv judaismu vidí Klein v nadřazenosti prostoru a odstranění ornamentů. Jde o pronikání náboženství do architektonické teorie, „*a to bez ohledu na původ nebo náboženskou praxi jeho nositelů. Adolf Loos, křesťan, byl pravděpodobně myslitelem a architektem, který nejdůsledněji realizoval myšlenky vycházející z judaismu.*“⁶ O Loosovu vědomém přijímání těchto myšlenek judaismu bohužel nemáme důkazy. Právě ale Loosův přístup a jeho puristický styl, který mnohdy inspiroval moderní architektky, ukazuje provázanost západního světa s východním. Loos během procesu výstavby své slavné budovy na vídeňském Michaelerplatz navštívil v březnu 1910 Alžírsko a následně také Maroko. Tamější architektura na něj zapůsobila natolik, že ve svém textu „*Eine neue Hausform: terrassenhaus. Das Grand-Hotel Babylon*“ Loos představil "plochou střechu" jako jakýsi předmět touhy v západní architektuře. To, co v zemích severní Afriky plní čistě účelnou funkci, přenesl Loos do evropského prostředí jako výraz čistoty a funkcionalismu.

MAĎARSKÁ MEZIVÁLEČNÁ ARCHITEKTURA

Maďarský architektonický svět ve dvacátých letech zaostával za děním v západní Evropě, k realizaci myšlenek modernismu došlo postupně až ve třicátých letech. Konec 20. let už předznamenal jakési umělecké znovuzrození společnosti. V roce 1928 grafik a malíř Sándor Bortnyik otevřel v Budapešti školu umění a designu *Műhely*⁸. Bortnyik byl výrazně ovlivněn Bauhausem. Třebaže ji nikdy nenavštěvoval, byl v blízkém kontaktu s tamější skupinou. Zařadil se tak po bok László Moholy-Nagye, Alfréda Forbáta nebo Judith Kárász. Hluboce

⁵ str. 30, KLEIN, Rudolf. A modern építészet keleti vallási gyökerei: Iszlám, buddhista és judaikus hatás a 20. századi elméletekre és épületekre.

⁶ str. 33, tamtéž

⁷ str. 72, LIERNUR, Jorge. Orientalism and modern architecture: The debate on the flat roof.

⁸ FORGÁCS, Éva. *The Hungarian Bauhaus*

inspirován filozofií školy chtěl přenést výukové metody a částečně i ducha do maďarského prostředí. I když Bortnyikova škola neměla takový rozsah jako Bauhaus, byla fungujícím experimentem nezávislé formy institucionalizovaného vzdělávání v oblasti moderního grafického designu a typografie. Műhely pomohlo přivést modernistického ducha do Maďarska. V témže roce vyšlo první číslo časopisu *Tér és Forma*, který poskytl platformu moderní architektuře zahraniční i domácí. Časopis patřil až do svého posledního čísla v roce 1948 k nejvýznamnějším médiím moderního hnutí. Jeho výraznou postavou byl Virgil Bierbauer (někdy také uváděn jako Borbiró), který až do roku 1942 časopis redigoval⁹.

Dalším významným představitelem modernistického hnutí byl Charles-Édouard Jeanneret, známý pod jménem Le Corbusier. Na celou střední Evropu měl Le Corbusier vliv, který byl cítit i v zemích, které osobně nenavštívil. Pravidelně se setkával a diskutoval s českými avantgardními architekty (Fuchs, Karfík, Teige) a ruskými konstruktivisty (Ginzburg, bratři Vesznyiinové). S Maďary takový přímý kontakt neudržoval. Maďarsko navštívil dvakrát, v roce 1905 a v roce 1911¹⁰. Během těchto návštěv si do svého skicáře zaznamenal dva zážitky z Maďarska. Jedním z nich byl pohled na ostříhomskou baziliku od Dunaje, druhým lidová architektura a lidové umění Kalocsy. Lajos Kassák, avantgardní umělec žijící ve Vídni, publikoval jeden z obrazů Le Corbusiera, tehdy ještě působícím pod pravým jménem Edouard Jeanneret, již v roce 1922 a následující rok vydal Jeanneretův a Ozenfantův puristický manifest ve svém časopise *Ma* (Dnes). V roce 1925 Virgil Bierbauer představil první vydání Le Corbusierovy přelomové knihy *Vers une architecture* (K architektuře). Od roku 1928 János Komor, Pál Forgó a Virgil Bierbauer pravidelně publikovali články o Le Corbusierovi v časopise *Tér és Forma*. Počet těchto publikací nebyl příliš velký, ale architekti, kteří měli zájem, se mohli o Corbusierových návrzích a stavbách dozvědět také z dostupných německých časopisů a knih.

Spolu se Sigfriedem Giedionem založil Corbusier platformu *Congrès internationaux d'architecture moderne* (Mezinárodní kongresy moderní architektury), zkráceně CIAM. Kongresy byly definovány jako fórum pro nový design. Na konferenci CIAM 2, která se konala v roce 1929 ve Frankfurtu a již se zúčastnili zástupci převážně z různých severoevropských měst, se skupina zabývala otázkou existenčního minima, a výstavby

⁹ str. 20, RITOÓK, Pál a SEBESTYÉN, Ágnes Anna. Communicating “space and form”: The history and impact of the journal *Tér és Forma* as the Hungarian pipeline of Modernism

¹⁰ str. 50, FERKAI, András. Le Corbusier és Magyarországon

rodinných bytových jednotek, které by byly dostupné z minimálního příjmu. Po této konferenci založili Farkas Molnár a József Fischer maďarskou pobočku CIAM. Oba dva byli ovlivněni myšlením Bauhausu a Le Corbusierem a stali se zastánci nové architektury. Molnár na výmarské škole studoval, vedle něj také třeba Marcel Breuer, další významný designér a architekt maďarského původu, který se proslavil i v zámoří.

Mezinárodní konference CIAM vedly ke kontaktu mezi Československem a Maďarskem. V časopise *Tér és Forma* můžeme například najít krátkou zprávu o průběhu konference v Budapešti: „*Ve dnech 29. ledna až 2. února 1937 se v Budapešti sešly východoevropské skupiny kongresů moderní architektury, aby projednaly aktuální otázky nové architektury v této části Evropy. Jednání iniciovaných českými kolegy, architekty Kalivodou, Pollacskem [Poláčkem, pozn. aut.] z Brna, architektem Ervinem Katonou z Prahy, architektem Antolicem [Vladimir Antolić, pozn. aut.] ze Záhřebu a architektem Loosem z Vídně se zúčastnili Dr. Siegfried Giedion, generální tajemník CIRPAC, a architekti Szymon Syrkus a Helena Syrkus z Varšavy.*“¹¹ O kontaktech mezi českými a maďarskými architekty svědčí i korespondence zmíněného Katony a Virgila Bierbauera. Lenka Kerdová ve své dizertační práci píše o „*přátelském tónu všech dopisů*“ a dodává, že „*Bierbauer publikoval Katonovy pražské realizace v budapešťském periodiku [Tér és Forma, pozn. aut.], což je pro pražskou architekturu dosti výjimečné.*“¹² Časopis *Tér és Forma* v průběhu 20. a 30. let referoval o česko-slovenském prostředí ještě v několika článcích, ve kterých se projevoval nejen zájem o architekturu za hranicemi, ale také o studenty vysokých škol pocházející z maďarské menšiny.

Dohledatelné jsou i další styky skrze časopisecká média. Farkas Molnár například přispíval do architektonického měsíčníku *Forum*, který vydával architekt Endre Szőnyi v Bratislavě. *Forum* vycházelo trojjazyčně – německy, maďarsky a slovensky. Vydáván byl v Bratislavě a později měl pobočku i v Brně. Mezinárodní rozhled dokládá i přehled autorů, do časopisu přispívali nejen čeští, slovenští a maďarští architekti, ale i Richard Neutra nebo Le Corbusier¹³. Časopis patřil k jedněm z nejvíce profesionálně vedených moderních časopisů v té době a dokládá to i záměr redakce přinášet čtenářům komplexní přehled o kulturních událostech, literárních novinkách a trendech z celé Evropy i zámoří.

¹¹ str. 48, Cirpac-konferencia Budapesten. *Tér és Forma*.

¹² str. 125, KERDOVÁ, Lenka. Pražská meziválečná architektura německy mluvících architektů. Praha, 2020. Dizertační práce. Univerzita Karlova v Praze

¹³ BORECKÁ, Eva. *Časopis Fórum a československá moderna*, text k výstavě ve Vile Stiaassny, 2019.

NÁRODNOSTNÍ PROBLEMATIKA

Za nejstarší dochovanou architektonickou památkou, kterou v českých zemích zanechala osobnost maďarského původu, je možné považovat klášter Porta coeli v Předklášteří u Tišnova. Ten dala stavět roku 1232 královna Konstancie Uherská, vdova po Přemyslu Otakarovi I.¹⁴ Vzhledem k tomu, že problematika národnosti byla době středověku ještě vzdálená, přesunu se do poloviny 19. století, kdy v Evropě dochází k rozsáhlým emancipačním národnostním aktivitám. Pojem národ také poprvé vstupuje do běžného života jako sociologický konstrukt.

Velký sociologický slovník pojem národ popisuje jako „osobité a uvědomělé kulturní a politické společenství, na jehož utváření mají největší vliv společné dějiny a společné území“¹⁵. Mihály Vörösmarty ve své nacionalistické básni *Szózat* (Výzva) klade důraz na „vlast“, mimo kterou „pro tebe není jiného místa“. Když v básni hovoří o národních hrdinech v zemi, zmiňuje Jánose Hunyadiho, který bojoval za Uherské království, ačkoli pocházel z rumunské rodiny. Jakkoli se tato myšlenka nacionalismu zdála být pokroková, těžce se vymstila. Vzhledem k teritoriální povaze svého pojetí nacionalismu Maďarsko po Trianonské smlouvě v roce 1920 ztratilo nejen dvě třetiny svého území, ale s tím neodmyslitelně i dvě třetiny své identity. V meziválečných letech se krajně pravicový režim Miklóse Horthyho ani nepokusil tento problém řešit hledáním nové maďarské identity. Toto hledání dost možná zažívali i architekti maďarsky mluvící, ale narození na území nově vzniklého Slovenského státu. Situaci vystihl architekt László Húgyecz, když řekl: „*Ve starém svatoštěpánském Maďarsku se mě nikdo neptal, jestli jsem Slovák, nebo Maďar. Jsem obojí, moje matka je Maďarka, můj otec Slovák a já jsem obojí.*“¹⁶

V případě maďarských studentů na českých vysokých školách je situace ohledně jejich národnostního citění trochu jasnější. Každý příchozí student vyplňoval při zápisu i svou národnost. Tudíž lze alespoň s nějakou jistotou říci, že v případě fakulty architektury ČVUT, kde dokonce studenti vlastní rukou vyplňovali nacionále, známe národnostní citění samotných studentů. Za předpokladu, že národnost vyplnili opravdu svobodně,

¹⁴ Historie. In: *Porta coeli*.

¹⁵ str. 458, PETRUSEK, Miloslav, Hana MAŘÍKOVÁ a Alena VODÁKOVÁ. *Velký sociologický slovník*.

¹⁶ BALASSA, Zoltán. „Kalandos életem volt”: Beszélgetés Kubička Kucsera Klára építészettörténészsel. In: *Építészforum* Ie8eaMYS0VO4vr6mwhXtul8atXYP7zFmcpyXtoGcSY

nelze zpětně podle mého názoru toto jejich cítění jakkoliv rozporovat. Přestože mnoho židovských studentů označilo za svou národnost maďarskou, v následující kapitole popíšu situaci Židů v Maďarsku a jejich důvod k vysokoškolskému studiu v Československu.

HISTORIE ŽIDŮ V MAĎARSKU

Prvním historickým dokumentem zmiňujícím Židy v Uhrách je dopis židovského státníka Hasdaje ibn Šapruta z Kordóby králi Josefovi Chazarskému, který napsal kolem roku 960 n. l. a v němž uvádí, že slovanští vyslanci slíbili předat poselství králi Slavonie, který je předá Židům žijícím v "zemi Uher", a ti je zase předají dál Mezi 14. a 15. stoletím vládly Uhrám různé dynastie, přičemž postupně docházelo k rozvoji měst, ve kterých bydlela většina tamějších Židů. Živili se především obchodem, finančnictvím a někteří řemesly, i když možnosti práce byly dlouhodobě Židům omezovány. V následujícím období válek s Osmany byla uherská země poničena a postihla mnoho komunit pogromy a zákazy. S Židy žijícími v částech okupovaných Osmanskou říší se zacházelo mnohem lépe než s těmi, kteří žili pod vládou Habsburků. Budín, spadající pod vládu Osmanů, byl k židovskému obyvatelstvu přívětivý a v průběhu 16. století i 17. století se komunitě dařilo. V průběhu 18. století došlo k emigraci Židů právě do Uher, zvláště pak po tzv. dělení Polska v roce 1772 a 1795, kdy část bývalé polsko-litevské unie připadla Habsburkům. To umožnilo židovskému obyvatelstvu volnější pohyb v rámci monarchie. Ke konci 18. století již existovala početná komunita haličských Židů, kteří byli z židovského pohledu později považováni za jiný typ Židů, než byli Židé maďarští. To bez ohledu na formální národnost, ať už polskou nebo rakouskou v případě Haliče, nebo rumunskou či československou v případě Maďarska¹⁸. Tento rozdíl pak zapůsobil i v utváření národnostní identity v 19. století, kdy v roce 1840 došlo ke schválení zákonů, umožňující Židům snadněji se usadit a obchodovat¹⁹. Podle Kerena-Kratze hrál charakter místního obyvatelstva důležitou roli ve formování národního cítění příchozího židovského obyvatelstva. Severozápadní oblasti Maďarska byly osídleny převážně Němci a Slováky, což usnadňovalo integraci Židů z německy mluvících zemí. Východní župy, konkrétně Sedmihradsko, byly řídko osídleny a nedominovala v nich žádná národnost,

¹⁷ str. 494, *Jewish Encyclopedia: God-Istria*

¹⁸ str. 100 KEREN-KRATZ, Menachem. Global Politics and the Shaping of Jewish Religious Identity. *Jewish Political Studies Review*.

¹⁹ str. 107, tamtéž

což usnadňovalo absorpci málo vzdělaných Židů hovořících jidiš z Haliče. Střed a jihozápad byly převážně maďarské. To znamenalo, že německy mluvící Židé, kteří se zde chtěli usadit, museli již strávit v zemi dostatek času, aby si osvojili její jazyk. Museli opustit komfort německého jazyka, který byl často rodným, a plně se asimilovat. Proto se mnoho Maďarů od 2. poloviny 19. ke svému židovství nehlásila (příkladem budiž politik a historik Oszkár Jászi).

Tyto procesy nejenže postupně proměnily Maďarsko ve třetí největší židovskou komunitu v Evropě a čtvrtou na světě (včetně Ameriky)²⁰, ale také v zemi, v níž se Židé těšili prosperitě. Na důkaz své vděčnosti se během tzv. jara národů 1848 mnoho Židů přidalo k maďarským jednotkám, které povstaly proti rakouskému režimu. Neúspěch povstání však odložilo zrovnoprávnění židovského obyvatelstva až do roku 1867, kdy vzniklo Rakousko-Uhersko²¹.

Přestože v Evropě docházelo k veřejně podporovanému antisemitismu v průběhu 19. i začátku 20. století (Dreyfusova aféra, hilsneriáda), v Uhersku byla situace židovstva poměrně stabilní. Výrazný zlom nastal po 1. světové válce, kdy nově vzniklé Maďarsko tížily všechny problémy poraženého státu. Po podpisu Trianonské smlouvy v roce 1920 se zhruba třetina etnických Maďarů ocitla na území nového, nepřátelského státu. To zapříčinilo sociální trauma, které výrazně ovlivnilo i život Židů v „novém“ Maďarsku, které ztratilo dvě třetiny svého původního rozsahu²². Židé se dostali pod kola ostrakizační kampaně už před podpisem Trianonské smlouvy a to kvůli krátké existenci Republiky rad (1918 – 1919). Komisař pro zahraničí a de facto vůdčí osobnost vlády byl Béla Kun, pocházející z židovské rodiny. Přestože on sám se ke svému židovskému původu nehlásil a jeho rodina byla asimilovaná, on a další komunisté židovského původu měli maďarské křesťanské společnosti dokázat nemožnost poklidného soužití Židů a křesťanů.

Hned po svržení Maďarské republiky rad 1. srpna 1919 došlo ve státní správě k významným čistkám židovských zaměstnanců. Ztráta zaměstnání se nevyhla ani

²⁰ str. 108, tamtéž

²¹ str. 100 KEREN-KRATZ, Menachem. Global Politics and the Shaping of Jewish Religious Identity. *Jewish Political Studies Review*. 2019.

²² str. 92, FRANK, Tibor. *Double exile: migrations of Jewish-Hungarian professionals through Germany to the United States, 1919-1945*.

uznávaným kapacitám v oboru, jak dokládá dopis sestry Oszkara Jásziho, Alice Madzsar. Ta v roce 1919, po svržení Republiky rad, píše svému bratru, který v té době pobýval v Praze, že režim Miklóse Horthyho nemíří pouze na komunisticky smýšlející občany nového maďarského státu. Perzekuci se nevyhli ani obyvatelé hlásící se k židovské národnosti nebo židovskému náboženství. „*Dle seznamu nežádoucích osob, sestaveném starším asistentem profesora Ernő Jendrassika Csikou, byl pozice odborného asistenta zbaven Józsi (manžel Alice Madzsar), Lajos (Dienes), Pali Liebermann, Tibor Péterfi, (Miksa) Goldzieher, Jenő Pólya, (Sándor) Barron, Károly Engel a 54 lidí ztratilo svou práci na univerzitě. Jak vidíš, ani jeden z odborných asistentů není komunistou.*“²³

Tato antisemitistická nálada postupně vykristalizovala v numerus clausus (zákon XXV z roku 1920). Jeho cílem bylo omezit počet židovských studentů na vysokých školách pod jejich populační podíl (6 %), v zájmu omezení jejich profesní převahy. Podle vyjádření ministerstva školství je *"numerus clausus důsledkem rozdělení Maďarska, které nebude schopno poskytnout obživu tolika držitelům diplomů jako dříve, a komunistické revoluce, která prokázala, že přítomnost intelektuálního proletariátu je pro stát nebezpečná"*²⁴.

V meziválečném období nebyl numerus clausus ovšem ojedinělou výjimkou, a to jak v rámci střední Evropy, tak například USA. Dodnes významná americká univerzita Yale neměla ve stanovách přímo vymezeno, kolik židovských studentů může na škole studovat, ovšem interně vládly přesné kvóty. V knize *A History of Yale's School of Medicine: Passing Torches to Others* od Gerarda N. Burrowa se uvádí²⁵, že Milton Charles Winternitz, děkan fakulty medicíny mezi léty 1920-1935, nařídil přijímací komisi: „*Nikdy nepřijímejte více jak pět Židů, vezměte pouze dva italské katolíky a žádné černochy.*“ Bez zajímavosti ani není to, že sám Winternitz byl potomkem českých emigrantů.

Podobná situace vládla i na polských univerzitách. Hlavně na počátku 30. let minulého století je hmatatelné napětí ve společnosti. V prosinci 1931 podal Národní klub v Sejmu návrh na zavedení numeru clausu na vysokých školách. V březnu téhož roku pak

²³ str. 92, tamtéž

²⁴ str. 71, NOBUAKI, Terao. Oscar Jaszi and the Magyar-Jewish Alliance in Hungary. *Russian and East European Studies*. 1997.

²⁵ str. 107, BURROW, Gerard N. *A history of Yale's School of Medicine: passing torches to others.*

na zasedání Osvětové komise Sejmu došlo ke konkretizaci tohoto návrhu. Profesor a poslanec Waclaw Komarnicki, přednášející tento návrh, poté výslovně řekl, že „*přijetí zákona je bezesporu lepší než dosud skryté aplikování numerus clausus fakultními radami*“²⁶. Z tohoto prohlášení je tedy jasné, že k neoficiálnímu užívání tohoto předpisu docházelo již dříve.

V Rumunsku bylo zavedení principu numeru clausu požadováno rumunským studentstvem univerzity v Kluži v roce 1922, ještě dříve než v Polsku. Jednalo se o členy sdružení křesťanských studentů. Tento požadavek na regulaci počtu studentů židovského náboženství nabyl popularity také na univerzitách v Bukurešti nebo Jasy. Numerus clausus v Rumunsku ovšem nebyl zaveden zákonem. V praxi však křesťanští studenti za použití síly bránili židovským studentům v řádném studiu²⁷. Situace studentů medicíny a přírodních věd byla obzvláště tristní, jelikož jim nebylo umožněno využívat laboratoří, účastnit se pitev, atd. Koncem dvacátých let můžeme pozorovat zvýšené procento židovských studentů migrujících převážně do Francie a Itálie za studiem – což je trend, který se týkal i maďarských židovských studentů. V příloze dokládám žádost studenta Richarda L. Márkuse o přijetí na Německou vysokou školu technickou v Brně (obr. 3 v příloze). Žadatel odůvodňuje svou přihlášku do brněnské školy nemožností studovat v Budapešti kvůli svému židovskému původu.

Z výše zmíněných skutečností můžeme vypožorovat také jednu zajímavost – architektura nepatřila k oborům, který by si židovští studenti obvykle vybírali. To bylo způsobeno historickými souvislostmi. V Evropě měli výběr povolání Židé omezený – měli zakázáno vlastnit půdu (z toho důvodu také nikdy neexistovalo příliš židovských statkářů), nebylo jim umožněno patřit k cechům a stejně tak působit ve správě. V zemích rakouské monarchie byla situace komíhává, stejně tak záleželo na území. Až s působením Josefa II. se postavení židovského etnika zlepšilo, přičemž je známo, že jeho matka Marie Terezie židovskou populaci nenáviděla. K tradičním povoláním, kterými se Židé mohli živit, patřily právě medicínské profese, obchodování a zlatnictví²⁸.

²⁶ str. 24, FUKALA, Zdeněk. *Antisemitismus na polských univerzitách a vyšších školách v letech, 1935-1939.*

²⁷ str. 342, SKOLNIK, Fred a Michael BERENBAUM, ed. *Encyklopaedia Judaica: Second Edition, Volume 15*

²⁸ str. 4, ECKSTEIN, Zvi. *Jewish Occupational Selection: Education, Restrictions, or Minorities*

Architektura byla od počátku lidstva výrazně spjata s náboženstvím a sakrálními stavbami, v Evropě stavbami křesťanskými. Z toho důvodu byli jako architekti preferováni lidé křesťanské víry, kteří odpovídali představám evropských panovníků. Ostrakizovaná židovská populace tedy neměla v Evropě tradici ve studiu architektury. S postupem doby a snadnějším přístupem ke vzdělání pak na přelomu 19. a 20. století dochází k liberalizaci architektury a moderního umění. Tím se i architektura, jako součást umění a řemesla, otevřela větší skupině obyvatelstva, včetně lidí židovského původu a vyznání. Uplynula celá staletí, než bylo Židům v diaspoře oficiálně povoleno vstoupit do architektonické profese. Ředitel Bauhausu Walter Gropius sice umožnil židovským studentům zde studovat, ale mezi 14 vyučujícími byl pouze jediný Žid - Hannes Meyer. S poklesem antisemitismu po druhé světové válce začalo do profese vstupovat více Židů²⁹.

ŠKOLY

Okolnosti týkající se numeru clausu a nemožnosti studentů židovského původu studovat na maďarských univerzitách jsem již zmínila v předchozí kapitole. Existovaly však další faktory, které mohly přimět zahraniční studenty k zápisu na vysoké škole v Československu. Pokusím se je v následující podkapitole shrnout a podložit fakty.

3.2.1. KVALITA ŠKOL V MAĎARSKU A V ČESKO-SLOVENSKU, PROGRESIVNÍ PROSTŘEDÍ

V časopise *Tér és Forma* z roku 1935 se můžeme v článku *Általános nyugdijintézet Prágában* (Všeobecný penzijní ústav v Praze) dočíst: „*Vzhledem k neblahým politickým poměrům - otravě profesionálních politiků - se u nás málo ví, jak rychle česká architektura po válce dobyla celé pole nové architektury, jak se v Československu rozvinula vynikající nová architektonická škola, kde, jak se zdá, pracují nejen talentovaní architekti, je nejen velká chuť stavět, ale jsou i potřebné finanční prostředky.*³⁰“ Celý článek Virgila Bierbauera hovoří o nové budově penzijního ústavu dvou mladých architektů Karla Honzika a Josefa Havlíčka. Budovu najdeme na náměstí Winstona

²⁹ HEUMANN, Gerard. No such thing as 'Jewish architecture'. In: *The Jerusalem Post* [online].

³⁰ BIERBAUER, Virgil. *Általános nyugdijintézet Prágában*. *Tér és Forma*.

Churchilla v Praze, kde donedávna sloužila jako sídlo odborových svazů. Oba dva zmínění architekti vystudovali fakultu architektury na Českém vysokém učení technickém. Český název dostala škola v roce 1920, historie fakulty architektury sahá až do založení Stavovské inženýrské školy, vzniklé v roce 1707 císařem Josefem I.³¹. Přestože je studium architektury historicky zakořeno dlouhou dobu, po vzniku Československé republiky nastala potřeba dostatečně veškeré školství modernizovat a tím pádem „počeštit“. Staré muselo pryč, včetně starých myšlenek, stylů a postupů. České vysoké školy byly progresivní v porovnání s maďarskými institucemi.

„Československo je zemí se zajímavým a osobitým charakterem v oblasti moderní architektury,“ dočteme se na stránkách *Tér és Forma* v článku od Jánose Komora, *„Obrovské budovy československých ministerstev jsou téměř všechny dílem moderních architektů. V moderním duchu se vyučuje na vysokých uměleckých školách v Brně a v Praze a samozřejmě i ne tak dávný maďarský Felvidék získal tímto způsobem mnoho moderních staveb.“*

Je pravda, že i Slovensko, maďarsky řečeno Felvidék (Horní země), výtěžilo z architektonického hlediska mnoho výhod nově vzniklého státu. Zvláštním příkladem je jediná malá stavba Marcella Komora a jeho syna Jánose, rohový dům dokončený v roce 1928 v nově otevřené ulici v Žilině. Nejzajímavějším prvkem této jednopatrové budovy s vysokým stropem je třípatrové okno v zalomeném nároží, oddělené pilastry, které se táhnou přes celou fasádu; zdánlivě plochá střecha je ve skutečnosti sedlová střecha s nízkým sklonem, skrytá za římsou. Dnes by se dal považovat za neambiciózní, ale je to neotřelý dům, který by v Maďarsku v té době nemohl být postaven - a pokud ano, byl by přijat s naprostým nezájmem odborné veřejnosti, stejně jako "krychlový dům" Manó Lessnera v Budapešti, který byl otevřen ve stejném roce³². Samostatné fakulty architektury se Slovensko dočkalo v roce 1946 se vznikem Slovenské technické univerzity. Proto byly technické školy na českém území vyhledávány nejen českými a slovenskými zájemci o studium, ale také československými občany maďarské národnosti.

³¹ Historie Fakulty stavební ČVUT v Praze. In: *Portál Fakulty stavební*

³² KOVÁCS, Daniel. Nagyobbat álmodók: Trianon és a magyar építészet II. In: *Építészfórum* [online].

Článek pokračuje dál: „*Je dobře vidět, jak státní moc ovlivňuje architektonické trendy celé země. Nemyslíme si, že české obyvatelstvo je architektonicky vyspělejší než maďarská veřejnost, ale vidíme, že vily a obytné domy, ale i kanceláře a obchodní domy, které se v České republice staví, jsou postaveny ve zdravém a moderním duchu. Nemůže to mít jiný důvod než příklad, který dává stát a vedení vysokých uměleckých škol.*“³³

Českoslovenští architekti a teoretici architektury byli také mnohem rychleji zangažováni v modernistickém hnutí po 1. světové válce. Už jen pole působnosti Adolfa Loose dávalo architektům žijícím v českém prostředí výhodu. Výrazný představitel české avantgardy a teoretik architektury Karel Teige se seznámil s Le Corbusierem v roce 1922. Mezi roky 1929 – 1931 s ním vedl náruživou polemiku o architektuře jako vědeckém poli. Teige nebyl samozřejmě jediným teoretikem a kritikem, ale ve své době platil za výraznou osobnost avantgardního hnutí. Moderní architekturu vnímal jako vysoce politický nástroj, který má obyvatelstvu poskytnout svobodné zázemí pro život. Nebyl to pohled ojedinělý, podobně se na architekturu nahlíželi studenti Bauhausu, kteří vnímali potřebu výstavby jednoduchých, nenákladných kolektivních domů jako součást své levicové politiky. Modernistická architektura byla na počátku 20. let spatřována jako součást levicového smýšlení, což mohlo znesnadnit přístup maďarských architektů k její realizaci. To také ukazuje, jak významnou roli ve vývoji maďarské architektury ve 20. letech 20. století sehrály události v období Maďarské republiky rad. Částečně kvůli neúspěchu proletářské diktatury se otevřeně přijímané levicové smýšlení stalo v Maďarsku neakceptovatelným; to mělo dopad nejen na veřejný život v architektuře, ale i na svět vzdělávání a tisku.³⁴

Dokladem je případ Györgye Rácze, který v roce 1927 představil na výstavě studentů architektury návrh moderní vily. Plán, spolu s návrhem „domu z červené kostky“ od Farkase Molnára, vyvolal na konzervativní Technické univerzitě takový skandál, že organizátor výstavy nesměl rok skládat zkoušky³⁵. Farkas Molnár pro své levicové názory z Maďarska odešel už v roce 1920 do Německa, kde vystudoval Bauhaus.

Maďarská architektura ve zvýšené míře lpěla na historizujících architektonických stylech. Tehdejší maďarské novostavby byly stavěny v neoklasicistním, biedermeierovském

³³ KOMOR, János. Két irodaház és néhány lakóház. *Tér és Forma*. Budapest, 1930, 3(1), 26-32.

³⁴ KOVÁCS, Daniel. Nagyobbat álmodók: Trianon és a magyar építészet I. In: *Építészfórum* [online].

³⁵ str. 50, FERKAI, András. Le Corbusier és Magyarországon

či neobarokním stylu, připomínající historické Uhry³⁶. Samotnou nespokojenost maďarských architektů s tehdejší diskurzem dokládá článek o stavbě Weinwurma a Vécseiho v *Tér és Forma*: „Musíme tedy konstatovat, že české klima je moderní architektuře příznivější. Nemůžeme se divit, proč je v Budapešti stále problém s legitimitou moderních forem a stavebních metod. I na magistrátu je schvalování moderních návrhů ošetřeno nepochopitelnou zaujatostí.“³⁷

3.2.2. LEPŠÍ EKONOMICKÁ SITUACE PODPORUJÍCÍ VÝSTAVBU

Zatímco na územích připojených k Rumunsku se místní správy snažily především posílit národní vědomí symbolickými investicemi, v Československu byly zahájeny rozsáhlé projekty, které měly formovat městskou krajinu a otevírat nové možnosti.³⁸ Státní správa a správa velkých firem byla do té doby vázána na Vídeň, ale teď se postupně stává centrem hospodářského řízení státu Praha. Podstata bytové nouze v Praze a velkých městech je řešena od prvních dnů republiky, a to vydáním zákona o stavebních úlevách z 23. dubna 1919, kdy jsou měněny některé části stavebního řádu pro Prahu z dubna 1886. Podstatou úpravy zákona byla opatření, která měla urychlit a zjednodušit výstavbu. Snaha o posílení stavební činnosti a hlavně získání většího počtu nových bytů byla podpořena i dalšími zákony, jako byl například zákon o stavebním ruchu č. 100/1921 vydaný 11. března 1921, který se zabývá hlavně získáním pozemků pro novostavby, dále pak financováním nových staveb systémem státních půjček a losů. Z hlediska stavebního je pak stanovena minimální plocha bytu na 35 m² a počet obytných místností na dvě. Z hlediska technického jsou v zákoně i popsány stavební úlevy. Z těchto zákonných ustanovení již lze spatřovat tendence, se kterými se setkáváme u velkých obytných celků postavených v meziválečném období a některé údaje, jako je světlá výška místností, se později dostávají do stavebních předpisů dodnes platných³⁹.

Úlevy v provádění stavby:

§ 52. Za konstruktivní provedení, bezpečnou obyvatelnost a zdravotní nezávadnost ručí před úřady stavební živnostník, zodpovědný dle dnešních platných předpisů.
Stabilita stavebního projektu předloženého k úřednímu schválení za účelem povolení

³⁶ CSABA, Virág. *Esszé a magyar építészetről*

³⁷ KOMOR, János. *Két irodaház és néhány lakóház. Tér és Forma.*

³⁸ KOVÁCS, Daniel. *Nagyobbat álmodók: Trianon és a magyar építészet II.* [online]

³⁹ JANDÁČEK, Václav. *Bytová otázka v Praze v letech 1918 až 1938.* In: *Časopis Stavebnictví* [online]

stavby budiž doložena řádnými výpočty dle předpisů o přípustném zatížení konstrukcí stavebních a dovoleném namáhání hmot.

§ 53. Každý dům budiž stavebním celkem pro sebe opatřen vlastními zdmi hraničními. Volba stavebních hmot ponechána volnému uvážení stavebníka, jenom není dovoleno krytí slámou při souvislých stavbách.

§ 54. Domy obytné mohou býti o pěti patrech; světlou výšku lze snížit v nich pro místnosti obytné a pracovní na 2 m 60 cm, v podkroví až na 2 m 40 cm.

§ 55. V podkrovních bytech dovoluje se zatížení podlahy pouze 150 kg na 1 m² a lze užití vazných trámů jako stropnic, při čemž budiž účelně a vhodně bráněno vzniku požáru a jeho šíření.

§ 56. Klosety přípustno zřizovati v koupelnách, jsou-li tyto z předsíně přístupny a přímo větrány. Tam, kde není soustavné kanalisace, dovolena jest dočasně soustava žumpová. Pro stavby provisorní připouští se soustava žumpová tam, kde není možné připojení na soustavnou kanalisaci.

§ 57. V domcích rodinných netřeba zřizovati schodiště i chodby ohnivzdorně a uzavřeně. Jich šířky i výšky mohou uchylovati se od předpisů dosavadních stavebních řádů.

V letech 1919–1924 bylo postaveno 4 296 domů s nájemními byty a 24 289 rodinných domů, v nichž bylo dohromady 67 605 bytů; na stavbách se podílela družstva, obce i soukromníci⁴⁰. Podle údajů z článku o bytové výstavbě za 1. republiky od Dany Novotné došlo v Praze „mezi roky 1920 a 1930 k postavení celkem 66 852 bytů, z toho bylo 64 135 obydlených. Poměrně velký počet prázdných bytů signalizuje skutečnost, že část byla stavěna buď jako investice nebo šlo o právě dostavěné byty, které ještě neměly nájemníky.“⁴¹

V porovnání s tím se mohla situace v Maďarsku těžko ukazovat jako „blýskání na lepší časy“. Základním, ale neopomenutelným faktem je to, že nově vzniklé Maďarsko bylo poraženým státem. Mezinárodní finanční trh neměl k zemi příliš velkou důvěru. V Maďarsku, sužovaném nedostatkem surovin a inflací, vzrostly v letech 1920-1925 ceny stavebních materiálů až desetkrát. V první polovině dvacátých let si mohli dovolit stavět soukromé domy na vlastní náklady jen ti nejprivilegovanější⁴². Zmizely zdroje surovin a průmyslové závody, které byly hlavními odběrateli - jinými slovy, hlavní průmyslová odvětví země musela být reorganizována a obnovena. Velká část kulturní infrastruktury byla ztracena a bylo nutné investovat značné prostředky do jejího nahrazení. "Můj názor na budoucnost stavebnictví je ten nejhorší možný. Dokud se naše finanční situace nezlepší,

⁴⁰ JANDÁČEK, Václav. Bytová otázka v Praze v letech 1918 až 1938. In: *Časopis Stavebnictví* [online]

⁴¹ str. 10, NOVOTNÁ, Dana. Zákulisí bytové výstavby za 1. republiky

⁴² BOLLA, Zoltán. Hogyán hatott a madridi építészet a pestire?. In: *Index* [online].

dokud naše země nebude zruinovaná, považuji za nemožné začít s rozsáhlou výstavbou," řekl v roce 1921 architekt a státní tajemník pro obchod Pál Lipták. I kdyby se jeho pesimismus ukázal jako přehnaný, faktem je, že v příštích letech se v Maďarsku investovalo jen příležitostně do velkých projektů. Slavný inženýr Szilárd Zielinski byl v roce 1921 jmenován do čela Rady pro veřejné práce v Budapešti, ale kvůli nedostatku prostředků nemohl realizovat žádné velkolepější plány.

Výměna obyvatelstva, která následovala po změnách hranic, zejména migrace intelektuálů z bývalých Horních Uher a Sedmihradska, způsobila vážnou bytovou krizi⁴³. Celkově lze říci, že značnou část domácích investičních prostředků ve 20. letech 20. století zabrala snaha zajistit bydlení pro uprchlíky v Maďarsku. Podle výpočtů Laury Umbraiové bylo v letech 1919-1928 v Budapešti díky státním investicím postaveno 6542 bytů. Dalším očekávaným pozitivním vedlejším efektem stavebních prací bylo, že poskytly zaměstnání inženýrské a architektonické gardě; dobré vztahy byly v tomto období obzvláště potřebné pro získávání zakázek veřejných i soukromých - v polovině dvacátých let byly architektonické profese již deset let bez velkých zakázek⁴⁴.

To mohlo představovat další problém v kariéře Maďarů žijících na území Slovenska, kteří neudržovali kontakt s Budapeští, třebaže tam vystudovali. Architekt Zoltán Tornallyay, který vedl výstavbu budapešťské čtvrti Wekerle, se rozhodl usadit ve svém rodném městě Tornaľa, která se stala součástí Československa. Károly Kós, vůdčí hlava skupiny *Fiatalok* (Mládež)⁴⁵, popsal toto kruté dilema následovně: „*Musel jsem si vybrat bezpečnou a krásnou profesorskou existenci a dobrou naději na obnovení své architektonické činnosti za hranicemi v Budapešti, nebo naprostou nejistotu své existence a podíl sebe a své rodiny na neznámém budoucím osudu sedmihradských Maďarů, ale zato doma. Rozhodnutí bylo těžké.*“ Kós nakonec působil v rodném prostředí Sedmihradska. Zdůvodnil to slovy „...*myslím, že budu potřebnější v Sedmihradsku než v Budapešti...*“⁴⁵. Tak se však odřízl od architektonické komunity v Maďarsku, takže před Trianonem významné umělecké hnutí Mladých (*Fiatalok*)⁴⁶ pak zůstalo bez vůdčí postavy a nemohlo se organicky rozvíjet. Károly

⁴³ KOVÁCS, Daniel. Nagyobbat álmodók: Trianon és a magyar építészet II.

⁴⁴ tamtéž

⁴⁵ tamtéž

⁴⁶ *Fiatalok* byla skupina mladých architektů, kteří studovali na přelomu 19. a 20. století na Budapešťské technice, která byla inspirována prací Ch. R. Macintoshe, F. L. Wrighta a finské architektonické trojice Lindgren – Gesellius – Saarinen. Cílem hnutí bylo vytvořit formální národní styl propojením tradice a lidové tvorby s modernismem.

Kós správně cítil, že si vybírá naprostou nejistotu, a následující roky to potvrdily – jeho architektonické jméno získalo na důležitosti až postupně.

K celkovému dokreslení obrazu je třeba dodat, že někteří z architektů, kteří zůstali ve své rodné zemi, si mohli jako občané nových států zajistit bezpečnou obživu, dokonce i lepší příležitosti - a nemuseli se nutně stydět za svou národnost. Takovým příkladem je architekt Lajos Oelschläger (slovensky také Ľudovít Oelschläger) z Košic. V období mezi dvěma světovými válkami se stal mistrem oboru, jehož stavby se v tehdejším Maďarsku stěží daly realizovat (Oelschläger byl po 2. světové válce nucen se vystěhovat, usadil se s rodinou v Miškolci a pokračoval v práci pod jménem Lajos Öry).

3.3. ŽIVOT MAĎARSKÝCH STUDENTŮ V ČSR

Studenti s maďarskou národností nečelili systematickému útlaku ze strany československé vlády, přesto se samozřejmě museli vypořádat s mnoha problémy souvisejícími s novým státním uspořádáním.

Ve školním roce 1921/22 studovalo na univerzitách a vysokých školách v Československu téměř 900 studentů hlásících se k maďarské národnosti. Naprostá většina (686 studentů) navštěvovala Německou univerzitu v Praze a německé vysoké školy technické v Praze a Brně. Naproti tomu 64 studentů navštěvovalo československé vysoké školy, z toho 28 nově zřízenou Univerzitu Komenského v Bratislavě. Tento trend se obrátil ve školním roce 1929/30, kdy se z celkového počtu 1127 maďarských studentů zapsalo 601 na československé a 526 na německé vysoké školy⁴⁷. Také je třeba zmínit, že od října 1928 československé ministerstvo školství zakázalo nostrifikaci diplomů získaných v Maďarsku, čímž fakticky vyloučilo československé Maďary ze studia v Maďarsku. Bez diplomu bylo pro v Maďarsku vystudované architekty složité najít stálé zaměstnání v Československu⁴⁸.

Mladá generace si uvědomovala potřebu komunity a sounáležitosti. Na Německé vysoké škole technické v Brně vznikl spolek *Corvinus*. Archivní dokumenty dokládají vznik k 14. červenci 1921, úřední potvrzení o uznání spolku je datováno k 21. listopadu 1921.

⁴⁷ str. 41, B. BÁN, András. A csehszlovákiai magyarság iskolái (1918-1945). *Iskolakultúra*.

⁴⁸ tamtéž

Výčet členů spolku je v začátcích omezen pouze na jména, nezmiňuje zaměření studentů. V 30. letech už ale můžeme zjistit, že roku 1932 se účetním spolku stal Iván Adda, který byl studentem architektury a pozemního stavitelství. V roce 1934 ho nahradil na stejné pozici další student architektury Eugen Bodor⁴⁹.

Mnoho dalších spolků následovalo, v Praze byl v roce 1925 založen *Magyar Akadémikusok Keresztény Köre* (Křesťanský kruh maďarských akademiků), spolek maďarských studentů v Československu. Později se spolek rozrostl také do Brna a Bratislavy. Vrcholným orgánem byl *Csehszlovákiai Magyar Akadémikusok Szövetsége* (Svaz maďarských akademiků v Československu), který byl založen v roce 1926. Jejím hlavním cílem bylo chránit zájmy maďarských studentů, zachovat a rozvíjet křesťanskou a národní identitu mladých lidí. V roce 1927 se rozhořela debata o vypuštění slova křesťanský z názvu organizace, aby se do ní mohla zapojit i židovská mládež, což však učinila pouze pražská organizace, která potom působila pod názvem *Magyar Akadémikusok Köre* (Maďarský akademický kruh)⁵⁰.

Přes možnost zakládat spolky, propagovat a uchovávat kulturní dědictví, debatovat volně o levicových idejích, shledávali mnozí maďarští politici postavení maďarských studentů jako nedostatečné. Politik a architekt Jenő Padányi Gulyás v roce 1938 píše: „*Na pozvání Mensa Academica, sdružení maďarských vysokoškoláků v Československu, jsem 13. března letošního roku přijel do Československa, abych přednášel o současné maďarské architektuře maďarským vysokoškolákům, vzdělané maďarské veřejnosti a zainteresovaným odborným kruhům. Moje přednáškové turné bylo počátkem pokračující akce, která vyplynula z poznání, že Maďaři zde žijící, ale zejména mladší generace, jsou vzhledem k nepříznivým okolnostem buď vůbec, nebo jen velmi slabě informováni o kulturních poměrech v Maďarsku a v důsledku této neinformovanosti jsou jejich maďarské povědomí a kontakty s maďarským akademickým světem často neuspokojivé, a jejich vědecké znalosti jsou také neúplné.*”⁵¹ Je nezpochybnitelné, že mládežnická hnutí sehrála obzvláště důležitou roli v sebeurčení Maďarů v Československu a v procesu, kdy se "částeční Maďaři", kteří byli takřikajíc uzavřeni

⁴⁹ V příloze obr. 4

⁵⁰ Magyar Főiskolások Keresztény Köre -> Magyar Akadémikusok Keresztény Köre (MAKK). In: *Adatbank* [online].

⁵¹ GULYÁS PADÁNYI, Jenő. Előadó körúton Pozsonyban, Prágában és Brünnben

v novém státě, stali společenstvím s národním vědomím a menšinou usilující o vlastní prosperitu.

4. MAĎARŠTÍ ARCHITEKTI PRACUJÍCÍ V ČSR

4.1 SEZNAM STUDENTŮ STUDUJÍCÍCH V ČECHÁCH 1919 – 1938

4.1.1. ČESKÉ VYSOKÉ UČENÍ TECHNICKÉ V PRAZE

příjmení	jméno	místo narození	datum narození	vyznání	národnost	datum přijetí na VUT (imatrikulace)	není-li známo datum přijetí, pak zjištěný rok studia
Bíró	Vojtěch	Hódonszövásárhely, Maďarsko	22.03.1905	reformat.	maďarská	14.10.1927	
Ferenczy	Tibor	Tomášovce při Lučenci, Slovensko	1911	evangelické	maďarská		1930/1931
Fieles	Jindřich	Košice, Slovensko	1913	říms. kat.	maďarská		1932/1933
Gaál	Tibor	Velké Šavluky, Slovensko		ev.reform.	maďarská	17.10.1927	
Jablánczy	Mikuláš	Slovensko	24.03.1905	říms. kat.	maďarská	13.10.1928	
Kaufmann	Zoltán	Košice, Slovensko		židovské	maďarská	25.09.1924	
Klein	Ludovít	Košice, Slovensko	1905	židovské	maďarská		1930/1931
Kószepky	Mikuláš	Krompachy, Slovensko	1912	říms. kat.	maďarská		1933/1934
Ohrbach	Emil	Nové Město pod (nelze přečíst), Maďarsko	16.12.1905	neuveďeno	maďarská	18.10.1927	
Penger	Ondřej	Rožnava, Slovensko	11.04.1912	evangelické	maďarská		1937/1938
Peter	Ervín	Miskolc, Maďarsko	10.01.1913	neuveďeno	maďarská		*státní zkoušku splnil 25.2.1939
Risztvey	Tibor	Košice, Slovensko	03.05.1913	řecko kat.	maďarská		1935/1936
Roth	Dezsó	Lakárd, Podkarpatská Rus	1.10.1897	říms. kat.	neuveďeno, ale předchozí studium (1911-1919) v Pešti	05.10.1920	

4.1.2. NĚMECKÁ VYSOKÁ ŠKOLA TECHNICKÁ V BRNĚ

příjmení	jméno	místo narození	datum narození	vyznání	národnost	rodný jazyk	datum přijetí na VUT (imatrikulace)	není-li známo datum přijetí, pak zjištěný rok studia
Adda	Iván	Topolčany, Slovensko	02.05.1911	říms. kat.	maďarská		03.10.1929	
Bodor	Eugen	Bratislava, Slovensko	09.07.1910	říms. kat.	maďarská			
Cibulka	Rudolf	Levice, Slovensko	13.02.1903	evangelické	maďarská	maďarština	01.10.1921	
Dobisz	Béla	Bratislava, Slovensko	11.04.1902	říms. kat.	maďarská	maďarština		1930
Dömök	Lothar	Český Těšín, Čechy		říms. kat.	maďarská	němčina	27.09.1923	
Eröss	Emerich	Slovensko	19.03.1908	říms. kat.	maďarská		03.10.1931	
Farkas	Viktor	Tvrdošín, Slovensko	07.04.1902	židovské	maďarská	maďarština	04.10.1920	
Geröfi	Franz	Budapest, Maďarsko	30.04.1904	evangelické	maďarská	maďarština	04.10.1922	
Gonda	Josef	Jugoslávie	5.6.1898	židovské	maďarská	němčina	1921	
Gyérei	Georg	Budapest, Maďarsko	12.09.1906	židovské	maďarská		-	
Hornyánský	Stefan	Bratislava, Slovensko	04.03.1905	evangelické	maďarská		02.10.1931	
Horvát	Emmerich	Rumunsko	08.03.1901	židovské	maďarská	maďarština	01.12.1920	
Izsakovicz	nečitelné	Budapest, Maďarsko	18.3.1898	confessional	neuveдена	maďarština	1921	
Jonda	Josef	Jugoslávie	5.6.1898	židovské	maďarská	němčina	11.11.1921	
Kálmán	Emerich	Komárno, Slovensko	05.06.1900	židovské	maďarská	maďarština	03.10.1919	
Kapp	Aladar	Sv.Michal, Slovensko	1899	neuveдено	maďarská	maďarština	06.10.1920	
Kárpáli	Ernst	Starý Ruzin, Slovensko	15.03.1901	říms. kat.	maďarská	maďarština	nezjištěno	
Kavasch	Alexander	Budapest, Maďarsko	28.12.1899	evangelické	maďarská	maďarština	02.10.1920	
Kerekes	Sikmund	Budapest, Maďarsko	17.12.1897	židovské	maďarská	maďarština	18.10.1920	
Kiss	Josef	Rumunsko	2.4.1901	říms. kat.	maďarská	maďarština	30.09.1921	
Levalich	Stefan	Veszprém, Maďarsko	27.2.1898	říms. kat.	maďarská		15.10.1919	
Menyhárt	Johann	Nové Zámky, Slovensko	24.11.1909	říms. kat.	maďarská		02.10.1928	
Platschek	Emmerich	Budapest, Maďarsko	07.09.1902	židovské	maďarská	maďarština	20.01.1921	
Reich	Ladislau	Veliká Kikinda, Jugoslávie	13.01.1909	židovské	maďarská			1929
Rigele	Ladislau	Vídeň, Rakousko	23.04.1907	říms. kat.	maďarská		25.09.1926	
Rosenspitz	Josef	Maďarsko	13.05.1909	židovské	maďarská		08.10.1927	
Róth	Gyula	Maďarsko	28.10.1909	židovské	maďarská		04.10.1928	
Ruánay	Géza	Trenčín, Slovensko	19.09.1908	říms. kat.	maďarská		04.10.1928	
Schleiffer	Nikolaus	Budapest, Maďarsko	13.09.1901	židovské	maďarská	maďarština	04.11.1920	
Schwabach	Denes	Kisbér, Maďarsko	08.02.1910	židovské	maďarská		01.10.1928	
Singer	Oskar	Dolne Vestenice, Slovensko	27.10.1899	židovské	neuveдено	maďarština	17.10.1919	
Spitzer	Marcell Emmerich	Budapest, Maďarsko	17.2.1897	židovské	maďarská	maďarština	21.10.1919	
Strasser	Elemér	Budapest, Maďarsko	24.5.1897	židovské	neuveдено	maďarština	28.03.1920	
Szalai	Samuel	Maďarsko	1.6.1894	židovské	maďarská	maďarština	12.01.1921	
Szantó	Ladislau	Vác, Maďarsko	23.5.1896	židovské	maďarská	maďarština	04.03.1920	
Székelly	Ladislau Adalbert	Budapest, Maďarsko	20.05.1909	židovské	maďarská	neuveдено	04.10.1927	
Szlovensky	Adalbert	Košice, Slovensko	15.06.1904	evangelické	maďarská	maďarština	04.11.1922	

4.2. ZIKMUND KEREKES

Zsigmond Kerekes se narodil 17. prosince 1897 v Budapešti v VII. obvodu do židovské rodiny Henrika Fische a Gizelly (původně Weiszové)⁵². V roce 1902 změnila rodina Fischů jméno na Kerekesovi, čímž se stala první maďarizovanou rodinou židovského původu v zemi⁵³. Judit Bielik o životě mladého Kerekese píše: „...můžeme předpokládat, že Zsigmond Kerekes pocházel z bohaté rodiny a měl výborné jazykové znalosti, neboť od svých 20 let v roce 1917 studoval na slavné Královské technické univerzitě (nyní jako Technická a ekonomická univerzita v Budapešti).“⁵⁴ Kvůli přijetí numeru clausu se pravděpodobně Kerekes rozhodl vystudovat v zahraničí. Jeho rozhodnutí mohlo být podmíněno i tím, že Brno v této době platilo za převážně židovské město⁵⁵ a fungovala zde německá technika, kde se Kerekes bez problémů domluvil německy. V roce 1922 školu úspěšně absolvoval. V prvních letech své kariéry pracoval v ateliérech Jindřicha Kumpošta a Arnošta (Ernsta) Wiesnera, kteří se významně podíleli na vzhledu brněnské moderny. V Brně se také seznámil se svou ženou Růženou, rozenou Atlaszovou a později se jim narodila dcera Gisella. Ve 30. letech 20. století začal provozovat vlastní praxi. V zápisu na německou techniku uvedl jako svou národnost maďarskou a k této státní příslušnosti se hlásil i později, kdy už trvale bydlel v Brně⁵⁶. Československo židovskou národnost uznávalo, i z toho důvodu je tato skutečnost hodna pozornosti. Sám se s židovským původem nemusel identifikovat, ro stále více se blížící nacistický režim to ale nic neznamenalo. V předtuše hrozby ale pravděpodobně ještě roku 1938 opouští Československo. Nejdříve se vrací do rodného Maďarska, dál jeho stopu v průběhu války ztrácíme. O deset let později ale znovu emigruje, tentokrát do státu Izrael, kde získává i občanství⁵⁷. V roce 1949 se pod jménem účastní soutěže návrhu dvou hřbitovů. Uspěje a na אשר חירם (Ašer Chiram) hebrejsky (Ašer Chiram) základě svých návrhu získává i stálé místo spolupracujícího architekta Ministerstva obrany⁵⁸.

První Kerekesovy realizace v Brně pocházejí z konce 20. let 20. století. Jedná se především o nájemní a rodinné domy, k jeho prvním stavbám patřil rozsáhlý blok na rohu ulic

⁵² str. 5, BIELIK, Judit. *Egy életben két életmű: Kerekes Zsigmond élete és munkássága*.

⁵³ tamtéž

⁵⁴ tamtéž

⁵⁵ tamtéž

⁵⁶ Zikmund Kerekes. In: *BAM: Brněnský architektonický manuál* [online].

⁵⁷ str. 7, BIELIK, Judit. *Egy életben két életmű: Kerekes Zsigmond élete és munkássága*

⁵⁸ str. 7, BIELIK, Judit. *Egy életben két életmű: Kerekes Zsigmond élete és munkássága*

Černopolní a Durd'ákova. Mezi jeho nejznámější stavby patří Bassova vila z roku 1932, kterou najdeme na adrese Lipová 234/22, Brno – střed. Kerekes byl osloven Eliškou Bassovou a jejími syny Kurtem a Bedřichem za účelem projektu vily v Lipové ulici, jejíž svahy se v této době měnily v rezidenční vilovou čtvrť. Rodina Bassova byla dobře postavenou brněnskou židovskou rodinou, vlastnili rodinný textilní obchod, syn Bedřich Bass byl později tajemníkem Židovské náboženské obce v Brně⁵⁹. Na vedlejším pozemku postavil souběžně vilu manželům Morgensternovým, na adrese Lipová 233/20. Obě dvě vily stojí dodnes, v bývalé vile Morgensternových dnes funguje školské zařízení pro environmentální vzdělávání *Lipka*, na adrese Bassovy vily sídlí několik firem.

Mezi jeho další projekty patří:

- nájemní dům, Křížkovského 542/19, (Staré Brno), Brno, Střed, 1928-1929
- nájemní dům, Mezírka 752/14, (Veverčí), Brno, Střed, 1935
- nájemní dům, Černopolní 213/10, (Černá Pole), Brno, Sever, 1929
- nájemní dům ve spolupráci s Janem Haasem a Endre Steinerem, Milady Horákové 1952, 1953, 1954/5, 5a, 7, (Černá Pole), Brno, Sever, 1937 – 1938
- nájemní dům, Merhautova 926/5, (Černá Pole), Brno, Sever, 1936
- nájemní dům ve spolupráci s Heinrichem Blumem, Merhautova 931/13, (Černá Pole), Brno, Sever, 1932
- malý nájemní dům, Zdráhalova 1658/34, (Černá Pole), Brno, Sever, 1931
- nájemní dům, Hansmannova 488/19, (Černá Pole), Brno, Sever, 1936
- obchod s uzeninami, Masarykova 430/25, (Město Brno), Brno, Střed, 1934

4.3. EMERICH SPITZER

V Budapešti narozen roku 1897 jako Emerich Spitzer, maďarsky jako Imre Spitzer. Od roku 1919 do roku 1925 studoval na německé technice v Brně, kde také krátkou dobu pracoval⁶⁰. Většinu své práce soustřeďoval na slovenské území, převážně do Bratislavy. V roce 1938 emigroval před hrozbou nacistického Německa do Velké Británie, kde zemřel roku 1948⁶¹.

⁵⁹ Bassova vila. In: *BAM: Brněnský architektonický manuál* [online].

⁶⁰ BOGÁTHY, Zsolt. Skutecky és társai – elfeledett felvidéki építészek. *Építészfórum* [online].

⁶¹ tamtéž

V Brně jsou Spitzerovi s jistotou přiřknuty dvě stavby z druhé poloviny třicátých let. Jedná se o nájemní vila-domy, na ulici Krondlově 7 v Brně - Žabovřeskách a na ulici Helfertově 20 v části Černá Pole. Možným dalším domem, který v Brně navrhl, je Vila Spitzer⁶². Nachází se na ulici Havlíčkova 137/23 v Brně – Stránicích. Zadavateli stavby byli manželé Sedlákoví spolu s dcerou Marií a jejím manželem Oskarem Spitzerem. Dle stránek Brněnského architektonického manuálu je možné původ přisoudit právě Imre Spitzerovi. „Právě jméno stavebníka by mohlo odkazovat na autorství architekta Emericha Spitzera, které ale není potvrzeno originálními plány. Srovnání s jinými jeho stavbami však tuto hypotézu posiluje.“⁶³

4.4. IGNÁC VÉCSEI

Vécsei se narodil jako Ignác Weisz 6. dubna 1883 v Prievalch v okrese Senica⁶⁴. Spolu s Frigyesem Weinwurmem vytvořil v meziválečném období jeden z nejprogressivnějších architektonických ateliérů v Bratislavě⁶⁵. Jejich realizované stavby zahrnují mimořádně širokou škálu typů, především bytové domy, vily, penziony, sanatoria, kancelářské a obytné budovy, a to v překvapivě velkém počtu. Vécsei nebyl členem politického hnutí, takže se mu podařilo získat imunitu až do roku 1943, ale poté už ani on a jeho rodina nemohli uniknout fašistickému režimu, celá rodina umírá v koncentračním táboře Osvětim. Přesné datum není známo, ale je pravděpodobné, že zemřel v roce 1944⁶⁶. Na Slovensku vstoupil do *Kunstverein* – Sdružení výtvarných umění⁶⁷, kde se sdružovali přední moderní umělci na Slovensku té doby. Sdružení pořádalo výstavy i setkání.

V Brně spolu s Weinwurmem navrhl roku 1936 rohový nájemní dům na adrese Cihlářská 560/1 a Antonínská 560/13. János Komor napsal roku 1930 *do Tér és Forma* pochvalný text vyzdvihující práci obou architektů: „*Architekti Weinwurm a Vécsei, jejichž dílo je zde představeno, působí především v bývalém Uhersku. Podstatou jejich návrhů je jasný a promyšlený půdorys, který nikdy netrpí vadou nuceného členění na osy. Nezávislosti na akademismu je zde dosaženo stoprocentně a nedochází k nucenému dělení prostoru, které*

⁶² Vila Spitzer. In: *Slavné vily* [online].

⁶³ Vila Spitzer. In: *BAM: Brněnský architektonický manuál* [online].

⁶⁴ Ing. arch. Vécsei Ignác (1883 - 1944). In: *Piešťanské informačné centrum* [online].

⁶⁵ str. 6, IVÁN, Nagy, Anna RAINER a Zsolt BOGÁTHY. *A felvidéki építészet magyar vonatkozásai: építészművek és sorsok a két világháború közötti Csehszlovákiában.*

⁶⁶ Ing. arch. Vécsei Ignác (1883 - 1944). In: *Piešťanské informačné centrum* [online].

⁶⁷ str. 227, FÓNOD, Zoltán. *A Cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918-2004.*

je důsledkem libovolných os. Podíváte-li se na fasády, najdete tento ‚nepořádek‘ až na výjimky ve všech.“⁶⁸

4.5. ZOLTÁN EGRI

Egri se narodil 28. ledna 1894 v maďarském Egeru, kde vystudoval městskou vyšší reálku. V roce 1920 se zapsal na německou techniku v Brně. O tři roky později zde složil státní zkoušku⁶⁹. V Brně se usadil, seznámil se zde i se svou ženou Jolánkou, v roce 1924 se manželům narodila dcera Suše⁷⁰. Jeho meziválečná architektonická činnost v Brně se týkala hlavně interiérů a obchodních portálů. Navrženy jím byly:

- portál pekařství Šmerda, Údolní 398/32, Brno – střed, 1935
- portál obchodu Salus, Orlí 458/4, Brno – střed, rok 1937
- portál obchodu stříbrným zbožím Josef Freund, Masarykova 319/8, Brno – střed, 1937
- knihkupectví Witzek, Masarykova 506/37,39, Brno – střed, 1935 (spolu s Janem Haasem)
- obchod bratří Wittalů, Josefská 573/21, Brno – střed, 1935
- výkladní skříně obchodního domu Plaček, Masarykova 409, 410, 307/ 26, 28, 30, Brno – střed, 1931
- obchod Wittrich, Masarykova 400/4, Brno – střed, 1935
- optika Felsch, Panská 393,394/6,8, Brno - střed, 1931
- interiér a portál obchodu Oděvy a obuv Reithoffen, náměstí Svobody 84/15, Brno – střed, 1937
- obchod klobouky a obuví Reiner, náměstí Svobody 77/12, Brno - střed, 1931
- Curyšský dům hedvábí, Běhounská 106/3, Brno – střed, 1935

⁶⁸ KOMOR, János. Két irodaház és néhány lakóház. *Tér és Forma*.

⁶⁹ Zoltán Egri. In: *BAM: Brněnský architektonický manuál* [online

⁷⁰ str. 89, PELČÁK, Petr, SAPÁK, Jan, WAHLA, Ivan, *Brněnští židovští architekti: Brno's Jewish architects : 1919-1939*.

5. PÁTRÁNÍ PO JEDNOTNÉM STYLU „ŽIDOVSKÉ ARCHITEKTURY“

Společně s postupným zjištěním, že valná většina příchozích studentů z Maďarska je židovského původu, jsem chtěla vypátrat existenci nějakého jednotného stylu, kterým by se mohli identifikovat jak architekti v Brně, tak architekti v jiných zemích. Za vhodné architektonické příklady hodné prozkoumání jsem zvolila Novakovu ulici v Záhřebu, ulici Napraforgó v Budapešti a tzv. Bílé město v Tel Avivu.

TEL AVIV

Začátkem 20. století nabýval na popularitě sionismus, myšlenkový směr, který vznikl v druhé polovině 19. století mezi evropskými Židy. Hlavním cílem jeho představitelů bylo přesídlení Židů do izraelské země, kde mělo dojít ke vzniku národního státu Židů. Se vznikem Mandátu pro Palestinu po 1. světové válce došlo k velkému přesunu židovského obyvatelstva, převážně z východoevropské části Evropy do židovské země. V meziválečném období tak došlo k dalšímu urbánnímu rozvoji státu, a to především v Tel Avivu, který vznikl za tehdejšími hranicemi města Jaffa a v roce 1910 získal svůj dnešní název. Toto území mělo představovat ideální město „pro život“, nabízející oázu zeleně, stínu a pohodlí.

Z toho důvodu byl také v roce 1925 představen plán dalšího vývoje města podle profesí Patricka Geddes, jednoho z průkopníků moderního urbanismu⁷¹. Tento plán přispěl k realizaci stavby nových obytných komplexů, dnes známých jako tzv. Bílé město. Název není úplně přesný, protože málokterý z domů má bílou barvu, přesto je komplex domů velmi specifický. Architekti pocházeli právě z východoevropského nebo středoevropského území a buď byli sami studenti školy Bauhaus, nebo byli jejími myšlenkami ovlivněni. Během čtrnáctileté existence Bauhausu se do světa rozuteklo celkem 700 studentů⁷², včetně čtyř architektů - Arieh Sharona, Munia Weinrauba, Shmuela Mestechkina a Shlomo Bernsteina - kteří se ve 30. letech 20. století přestěhovali do britské mandátní Palestiny a zde se podíleli na vzniku Bílého města. Dalším člověkem, který pracoval ovlivněn Ludwigem Miesem van der Rohem je Richard Kauffmann. Ten položil základy telavivské variace na mezinárodní styl už ve dvacátých letech, kdy sem emigroval.

Přestože budovy jsou architektonicky dodnes významné nejen pro Tel Aviv, nesmíme zapomínat na hlavní důvod výstavby – nové prostory k bydlení. Profesor Eran Neuhman

⁷¹ str. 2, ATTENEDER, Sigi. *The White City Tel Aviv*. Esej.

⁷² CHERNICK, Karen. How Tel Aviv Became Home to 4,000 Bauhaus Buildings. In: *Artsy* [online].

se vyjádřil ke stylu budov lakonicky: „ *Na jednu stranu jde o panenskou architekturu; na druhou stranu, na stavbu budov v mezinárodním stylu jste nepotřebovali mnoho peněz.*“⁷³ Většina telavivských budov své předchůdce z Bauhausu připomíná pramálo. Profesor Sigi Attener ve své esejí „*The White City Tel Aviv*“ ovšem namítá, že by architektonický styl domů byl většinou spojen učením Bauhausu. Naopak se dle něj jedná spíše o *mezinárodní styl*, nebo o nepřímé odkazy na Le Corbusiera. Tel avivští architekti přizpůsobili evropský mezinárodní styl drsnému středomořskému klimatu. Použití skla bylo omezeno, aby se snížil potenciální skleníkový efekt silného blízkovýchodního slunečního záření. Horizontální pásová okna, která zdobila evropské budovy v mezinárodním stylu, byla nahrazena dramatickými balkony, které vytvářely horizontální linie, jež rozbíjely jinak geometrické exteriéry⁷⁴.

Osobně se domnívám, že nemůžeme architekturu v Tel Avivu pokládat za jasný příklad „židovské architektury“, protože samotní architekti byli výrazně ovlivněni architekturou evropskou, kterou přizpůsobili oblasti Blízkého Východu. Problematické je i to, že od prvního století až do vzniku moderního Izraele v roce 1948 se Židé nemohli hlásit k "národní" identitě nebo "národnímu" uměleckému stylu založenému na pozemkovém nacionalismu tak, jak ho známe v evropském myšlení - což byly kategorie, které měly zásadní význam pro konstrukci dějin a stylu architektury v devatenáctém a dvacátém století. Dle doktora Stevena Finea byla židovská architektura menšinová a odrážela tedy menšinovou existenci⁷⁵.

NOVAKOVA ULICE

Novakova ulice v centru Záhřebu je komplex soukromých vil stavěných pro vyšší střední vrstvu. V ulici najdeme dvacet vil postavených mezi léty 1931 až 1941, zajímavostí ale je výrazný počet architektů židovského původu. K těmto patří Stjepan Gomboš, Mladen Kauzlarić, Slavko Löwy, Bogdan Petrović, Zvonimir Vrkljan, Zvonimir Pavešić, Aser Kabiljo a další⁷⁶. Tito členové první generace chorvatských architektů už mohli studovat na fakultě architektury v Záhřebu, kde první studenti promovali v roce 1923, ale mnozí se také vrátili z vysokých technických škol ve Vídni a Praze. Za zmínku stojí třeba jedna

⁷³ CHERNICK, Karen. How Tel Aviv Became Home to 4,000 Bauhaus Buildings. In: *Artsy* [online].

⁷⁴ tamtéž

⁷⁵ FINE, Steven. Writing a history of Jewish architecture. In: *Khan Academy* [online].

⁷⁶ Novakova: Što je ostalo od raja hrvatske elite. In: *Globus* [online].

z nejpřednějších figur moderní chorvatské architektury Vladimir Šterk, který navštěvoval Vysokou školu technickou v Praze, kde v roce 1921 odpropagoval. Mohl se tedy v té době setkat s dalšími studenty z cizích zemí, maďarské posluchače oboru nevyjímaje. Počty budov postavených nelze kvantitativně srovnávat s obrovskými projekty v Tel Avivu. Rozsah dosažený v Záhřebu je mimořádným kvalitativním úspěchem⁷⁷. Do většiny velkých měst v Evropě se soustřeďovali jedni z nejmajetnějších lidí dané země. Lidé, kteří tehdy patřili k nejmocnějším, chtěli být považováni za ty, co „jdou s dobou“. Vzhled domova byl jedním ze způsobů, jak signalizovat svůj socio-ekonomický status a proto musely být obytné domy stavěny jen ve stylu, který tehdy platil za nejmódnější. Toto vysvětlení se nabízí u domů v Novakově ulici v Záhřebu, která byla celá vystavěna pro vyšší střední třídu. Přestože se na výstavbě a výsledné podobě domů podíleli architekti židovského původu, nenajdeme mezi Novakovou ulicí a Bílým městem v Tel Avivu natolik společné prvky, abychom mohli prohlásit, že styl židovských architektů byl jednotný. Jak píše Darko Kahle ve svém článku *Residential Buildings of Neues Bauen in Zagreb between 1928 and 1934*: „Většina [obytných domů] neměla ani obnažená okna, ani kubické formy vyzdvižené na štíhlých kruhových sloupech, postavené v plném železobetonovém nebo kovovém skeletu, avšak bolestně a pomalu se zvedající kubickou formu s položenými trojitými nebo zřídka čtyřitými okny postavenou převážně z cihel a malty s občasně použitými částmi železobetonu, tedy vzhledově spíše loosovské než corbusierovské. Tyto stavby nejsou dokonalé, přesto vykazují bezprostřední vůli být nové, moderní...v rodícím se způsobu tehdejšího architektonického navrhování.“⁷⁸ Architektura Bílého města je naopak více inspirována Le Corbusierem, což dokládají nosné sloupy v přízemí a zvýšená první patra⁷⁹.

NAPRAFORGÓ UTCA

Koncem dvacátých let se ukázalo, že problémy s bydlením v Budapešti lze ve srovnání s dřívější praxí vyřešit pouze rozsáhlými opatřeními založenými na radikálně nových zásadách. K usnadnění přístupu k bydlení pro sociálně znevýhodněné skupiny byly nutné změny stávajících stavebních předpisů a centralizovaná regulace bytových programů. Dosavadní předpisy neumožňovaly rodinám s nižšími příjmy stavět rodinné domy na okraji města. Tyto potřeby byly vnímány většinou předních osobností nové maďarské generace architektů, kteří byli hlavními autory a iniciátory výstavby na ulici Napraforgó. V Maďarsku

⁷⁷ str. 50, KAHLE, Darko. *Residential Buildings of Neues Bauen in Zagreb between 1928 and 1934*.

⁷⁸ str. 55, tamtéž

⁷⁹ str. 5, ATTENEDER, Sigi. *The White City Tel Aviv*. Esej.

se však realizace vzorového sídliště lišila od již provedených realizací v Německu (Stuttgart), České republice (Brno) nebo Rakousku (Vídeň), protože projektování a realizaci neřídili zkušení architekti, ale manažeři stavební firmy. První plány byly dokončeny v květnu 1930 a Výbor pro územní plánování na svém zasedání 20. října téhož roku doporučil vydat stavební povolení pro tuto oblašť⁸⁰. Stavební práce začaly v únoru 1931, první obyvatelé se přestěhovali v srpnu stejného roku a do listopadu byla osídlena celá osada.

Ulice Napraforgó, v češtině „slunečnicová“, představuje modelovou rozmanitost, která je pro meziválečné období příznačná⁸¹. Nebylo náhodou, že mezi architektky, které si stavební firma vybrala, byli mladí průkopníci modernismu József Fischer a Farkas Molnár (vedoucí maďarské pobočky mezinárodní organizace moderních architektů CIAM). Kromě Györgye Masireviche mladšího, který byl delegátem Maďarska na sjezdech CIAM, se na návrhu ulice podíleli ale i již etablovaní vlivní architekti té doby, například Gyula Wälder, známý svými neobarokními stavbami, nebo Róbert K. Kertész, který byl organizátorem 12. mezinárodního kongresu architektů, jenž se měl toho roku konat v Budapešti. Příkladem eklektického přístupu budiž duo architektů židovského původu Ede Nováka a Bély Baráta, kteří ve 20. letech následovali historizující tendence a své domy navrhovali v neobarokním a neorenesančním stylu⁸². V průběhu 30. let se jejich přístup změnil v souvislosti s větší otevřeností maďarské architektury, ale nikdy neodkazoval na avantgardu nebo učení Bauhausu⁸³. Naopak zmíněný Farkas Molnár, také židovského původu, byl studentem Bauhausu od roku 1921 a spoluzakladatelem pobočky CIAM v Maďarsku⁸⁴.

Je zřejmé, že architekti ve všech zmíněných místech byli ovlivněni evropským moderním hnutím, nedá se ale posoudit, do jaké míry mohli sdílet architektonické přesvědčení jen na základě svého etnika či náboženství. Z toho důvodu se přikláním k názoru, že neexistuje jednotný architektonický směr, kterým se židovští stavitelé ubírali. Židovská architektura vždy vychází z místních stylů a vzorů a reaguje na potřeby místních komunit. Nikdy však tyto styly nevytvářela⁸⁵. Židovská architektura byla v průběhu věků „hybridní architekturou“. Rudolf Klein vyjadřuje podobnou tezi v textu o maďarsko-židovském

⁸⁰ Lakótelep létrehozása. *Napraforgó utca* [online]. Budapest.

⁸¹ str. 7, BRANCSIK, Márta. Napraforgó utca: A modern mintakollekció. *Artmagazine*.

⁸² Napraforgó utca. *Napraforgó utca* [online]

⁸³ tamtéž

⁸⁴ MULADI, Brigitta. Molnár Farkas. In: *ArtPortal* [online]

⁸⁵ FINE, Steven. Writing a history of Jewish architecture. In: *Khan Academy* [online].

architektovi Bélovi Lajtovi. Lajta byl horlivým stoupencem tzv. maďarské secese, architektonického idiomu s nacionalistickým programem, který zahrnoval prvky maďarského folklóru⁸⁶. Tento styl se brzy stal vzorem liberální židovské inteligence a podnikatelů, kteří chtěli dát najevo svou loajalitu k vlasti. Přestože využíval právě maďarské lidové umění tím, že jeho prvky transplantoval do nového kontextu, jeho původní význam se ztratil a stal se pouhou módou. Později byl terčem antisemitů, kteří v něm spatřovali projev židovského ducha: volnou asociaci, hravost a venkovní zdobení⁸⁷. Dle Kleina dokázal Lajta spojit dvojí identitu maďarských Židů: „*Kombinací dekorativních prvků židovského původu (menory, šofary, Davidovy hvězdy) a maďarských folklorních prvků (ptáci, rostliny a regionální architektonické formy) vytvořil novou hybridní formu designu. Jeho styl se navíc měnil s tím, jak dospíval a jak se v průběhu 20 let vyvíjely obecné trendy protomoderní architektury v Maďarsku a v Evropě, od lechnerovské secese inspirované lidovou architekturou až po raný modernismus.*“

Izraelský architekt Gerard Heumann odmítá⁸⁸ existenci jakékoliv židovské architektury na základě tvrzení, že pokud by taková architektura existovala, musela by se nutně dotýkat i židovského života. Podle učení judaismu je národ i židovská země nerozlučně spjat, tudíž bychom museli právě tuto architekturu najít zde. Ta ovšem byla od počátku vzniku izraelského státu založena na jiných kulturách, ze kterých vzešli židovští architekti.

⁸⁶ KLEIN, Rudolf. Lajta, Béla. In: *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe* [online].

⁸⁷ KLEIN, Rudolf. Lajta, Béla. In: *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe* [online].

⁸⁸ HEUMANN, Gerard. No such thing as 'Jewish architecture'. In: *The Jerusalem Post* [online]

6. ZÁVĚR

Pro zápis na vysoké škole na českém území hrálo roli několik pádných důvodů. Maďarští židé kvůli numeru clausu neměli možnost naplno se zapojit do studentského architektonického života v rodném Maďarsku. Vzhledem k socio-ekonomické a kulturní propojenosti bývalého rakousko-uherského císařství se jako nejvhodnější místo ke studiu ukázalo nově vzniklé Československo. Maďarsky mluvící obyvatelé nynějšího Slovenska zase mohli využít československého progresivního přístupu k architektuře, který byl otevřen novým myšlenkám nejen z filozofického pohledu, ale také ekonomického.

Právě velký počet studentů udávající v dokumentech jako vyznání židovské mě zaujal a přiměl k bližšímu zkoumání jejich vlivu na architekturu. V rámci své bakalářské práce jsem došla k závěru, že jednotná architektura tvořená židovským obyvatelstvem jakékoliv země neexistuje.

Migrace za lepší obživou či životem není v dějinách lidstva ničím neobvyklým. Náhlé rozdělení hranic po roce 1920 ale způsobilo nejen migraci přirozenou, ale i nucenou, kdy část maďarsky se identifikujícího obyvatelstva zůstala v oblasti rodné země. Tím se ale připravila o kontakt s prostředím kulturně blízkým a musela se orientovat na kulturu nově vzniklého státu. Někteří, z nich se chopili příležitosti a rozhodli se i svým přičiněním zvelebit nebo zkrásnit nový domov. Stejnému problému identity čelili zase ve „vnitřním“ Maďarsku narození Židé, kteří třebaže maďarizovaní, pocítili animozitu většinového maďarského křesťanského obyvatelstva. Dva tyto negativní důvody způsobily, že Československo, Praha a Brno, fungovaly jako centrum setkání lidí, bez ohledu na původ a důvody migrace. Díky tomu můžeme i v Česku pozorovat maďarskou stopu. Věřím, že jména těchto architektů, ať už působících nebo studujících na českém území, nebudou zapomenuta.

7. BIBLIOGRAFIE

- PELČÁK, Petr, SAPÁK, Jan, WAHLA, Ivan, *Brněnští židovští architekti: Brno's Jewish architects : 1919-1939*. Brno: Spolek Obecní dům, 2000. ISBN 8023871889.
- ŠLAPETA, Vladimír, JANDÁČEK Václav, MUSIL František. *Funkcionalismus na Moravě: [stavební kniha 2003]*. Brno: EXPO DATA, 2003. ISBN 80-7293-077-X.
- POERSCHKE, Ute. *Architectural theory of modernism: relating functions and forms*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2016.
- PETRUSEK, Miloslav, Hana MAŘÍKOVÁ a Alena VODÁKOVÁ. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-311-3.
- FÓNOD, Zoltán. *A Cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918-2004*. 2. jav., bőv. kiad. Bratislava-Posonium: Madách, 2004.
- SKOLNIK, Fred a Michael BERENBAUM, ed. *Encyklopaedia Judaica: Second Edition, Volume 15*. Keter Publishing House, 2007.
- FRANK, Tibor. *Double exile: migrations of Jewish-Hungarian professionals through Germany to the United States, 1919-1945*. New York: Peter Lang, 2009.
- BURROW, Gerard N. *A history of Yale's School of Medicine: passing torches to others*. New Haven: Yale University Press, c2002
- ATTENEDER, Sigi. *The White City Tel Aviv*. 2013. Esej. University College London.
- BRANCZIK, Márta. NAPRAFORGÓ UTCA: A modern mintakollekció. *Artmagazine*. 2020, 17(5), 6-11.
- BIELIK, Judit. *Egy életben két életmű: Kerekes Zsigmond élete és munkássága*. Budapest, 2019. Bakalářská práce. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem. Vedoucí práce Iván Nagy, prof. Zsolt Vásáros.
- HÖFEROVÁ, Marie. *Sionismus a vznik Izraele*. Praha, 2015. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze.
- FUKALA, Zdeněk. *Antisemitismus na polských univerzitách a vyšších školách v letech, 1935-1939*. Pardubice, 2009. Bakalářská práce. Univerzita Pardubice. Vedoucí práce Zbyněk Vydra
- KERDOVÁ, Lenka. *Pražská meziválečná architektura německy mluvících architektů*. Praha, 2020. Dizertační práce. Univerzita Karlova v Praze
- IVÁN, Nagy, Anna RAINER a Zsolt BOGÁTHY. *A felvidéki építészet magyar vonatkozásai: építész életművek és sorsok a két világháború közötti Csehszlovákiában*. Budapest, 2020. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem.

NOVOTNÁ, Dana. Zákulisí bytové výstavby za 1. republiky. *Urbanismus a územní rozvoj*. 2012, **15**(4), 9-13.

MEYER, Hannes. Junge Kunst in Belgien. *Das Werk*. 1925, **12**(9), 257-276.

KAHLE, Darko. Residential Buildings of Neues Bauen in Zagreb between 1928 and 1934. *Prostor: A SCHOLARLY JOURNAL OF ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING*. 2016, **24**(1), 48-61.

KLEIN, Rudolf. A modern építészet keleti vallási gyökerei: Iszlám, buddhista és judaikus hatás a 20. századi elméletekre és épületekre. *Régi-új Magyar építőművészet*. 2013, (8), 30-36.

NOBUAKI, Terao. Oscar Jászi and the Magyar-Jewish Alliance in Hungary. *Russian and East European Studies*. 1997, **1**, 61-104.

LIERNUR, Jorge. Orientalism and modern architecture: The debate on the flat roof. *Ra Revista de Arquitectura*. 2010, **59**(12), 61-78.

FERKAI, András. Le Corbusier és Magyarország. *Magyar Építőművészet*. 1987, 50-52.

RITOÓK, Pál a Ágnes Anna SEBESTYÉN. Communicating “space and form”: The history and impact of the journal *Tér és Forma* as the Hungarian pipeline of Modernism.

Docomomo. 2018, **59**(2), 19-25.

ECKSTEIN, Zvi. Jewish Occupational Selection: Education, Restrictions, or Minorities?. *The Journal of Economic History*. 2005, **65**(4), 922-948.

KOMOR, János. Két irodaház és néhány lakóház. *Tér és Forma*. Budapest, 1930, **3**(1), 26-32.

BIERBAUER, Virgil. Általános nyugdíjintézet Prágában. *Tér és Forma*. Budapest, 1935, **8**(7), 199-201.

Cirpac-konferencia Budapesten. *Tér és Forma*. Budapest, 1937, **10**(2-3), 48, 55, 57,58.

GULYÁS PADÁNYI, Jenő. Előadó körúton Pozsonyban, Prágában és Brünben. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*. Budapest, 1938, **72**(19. - 20.), 147-149.

B. BÁN, András. A csehszlovákiai magyarság iskolái (1918-1945). *Iskolakultúra*. 1991, **1**(7.-8.), 38-44.

MEYER, Hannes. Junge Kunst in Belgien. *Das Werk*. 1925, **12**(9), 257-27.

Jewish Encyclopedia: God-Istria [online]. New York, Londýn: Funk and Wagnalls Company, 1904, Dostupné z:

<https://archive.org/details/TheJewishEncyclopediaVIGodIstria/page/n509/mode/2up>. [cit. 2022-08-02].

- MULADI, Brigitta. Molnár Farkas. In: *ArtPortal* [online]. Dostupné z: <https://artportal.hu/lexikon-muvesz/molnar-farkas>. [cit. 2022-08-01].
- CHERNICK, Karen. How Tel Aviv Became Home to 4,000 Bauhaus Buildings. In: *Artsy* [online]. Dostupné z: <https://www.artsy.net/article/artsy-editorial-tel-aviv-4-000-bauhaus-buildings>. [cit. 2022-08-01].
- FORGÁCS, Éva. The Hungarian Bauhaus In: *Bauhaus Imaginista*[online]. Dostupné z: <https://www.bauhaus-imaginista.org/articles/1331/the-hungarian-bauhaus>. [cit. 2022-08-01].
- FINE, Steven. Writing a history of Jewish architecture. In: *Khan Academy* [online]. Dostupné z: <https://www.khanacademy.org/humanities/ap-art-history/introduction-cultures-religions-apah/judaism-apah/a/writing-a-history-of-jewish-architecture>. [cit. 2022-08-01].
- KOVÁCS, Daniel. Nagyobbat álmodók: Trianon és a magyar építészet II. In: *Építészfórum* [online]. Dostupné z: <https://epiteszforum.hu/nagyobbat-almodik-trianon-es-a-magyar-epiteszet-ii->. [cit. 2022-08-01].
- KOVÁCS, Daniel. Nagyobbat álmodók: Trianon és a magyar építészet I. In: *Építészfórum* [online]. Dostupné z: <https://epiteszforum.hu/nagyobbat-almodik-trianon-es-a-magyar-epiteszet-i->. [cit. 2022-08-01].
- Novakova: Što je ostalo od raja hrvatske elite. In: *Globus* [online]. 26. 6. 2012. Dostupné z: <https://www.jutarnji.hr/globus/novakova-sto-je-ostalo-od-raja-hrvatske-elite-4093335>. [cit. 2022-08-01].
- Magyar Főiskolások Keresztény Köre -> Magyar Akadémikusok Keresztény Köre (MAKK). In: *Adatbank* [online]. Dostupné z: <https://adatbank.sk/lexikon/magyar-foiskolasok-kereszteny-kore/>. [cit. 2022-08-01].
- KLEIN, Rudolf. Lajta, Béla. In: *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe* [online]. Dostupné z: https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/lajta_bela. [cit. 2022-08-01]
- HEUMANN, Gerard. No such thing as ‘Jewish architecture’. In: *The Jerusalem Post* [online]. Dostupné z: <https://www.jpost.com/opinion/no-such-thing-as-jewish-architecture-402192>. [cit. 2022-08-01].
- BOLLA, Zoltán. Hogyan hatott a madridi építészet a pestire?. In: *Index* [online]. Dostupné z: https://index.hu/urbanista/2016/11/22/hogyan_hatott_a_madridi_epiteszet_a_pestire/. [cit. 2022-08-01]
- Vila Spitzer. In: *BAM: Brněnský architektonický manuál* [online]. Dostupné z: <https://www.bam.brno.cz/objekt/c016-vila-spitzer>. [cit. 2022-08-01].

JANDÁČEK, Václav. Bytová otázka v Praze v letech 1918 až 1938. In: *Časopis Stavebnictví* [online]. Dostupné z: <https://www.casopisstavebnictvi.cz/clanky-bytova-otazka-v-praze-v-letech-1918-az-1938.html>. [cit. 2022-08-01]

CSABA, Virág. *Esszé a magyar építészetéről* [online]. In: 2009. Dostupné z: <https://www.octogon.hu/epiteszet/virag-csaba-essze-a-magyar-epiteszetrol/>. [cit. 2022-08-02].

BOGÁTHY, Zsolt. Skutecky és társai – elfeledett felvidéki építészek. *Építészfórum* [online]. 5. 9. 2021. Dostupné z: <https://epiteszforum.hu/skutecky-es-tarsai--elfeledett-felvideki-epiteszek>. [cit. 2022-08-01].

BALASSA, Zoltán. „Kalandos életem volt”: Beszélgetés Kubička Kucsera Klára építészettörténésszel. In: *Építészfórum* [online]. 2020, 14. 12. 2020 Dostupné z: <https://epiteszforum.hu/kalandos-eletem-volt--beszelgetes-kubika-kucsera-klara-epiteszettortenesszel>. [cit. 2022-08-01].

Napraforgó utca. *Napraforgó utca* [online]. Dostupné z: <http://napraforgoutca.hu/portfolio/napraforgo-street-22/?lang=en>. [cit. 2022-08-01].

Lakótelep létrehozása. *Napraforgoutca* [online]. Budapest. Dostupné z: <http://napraforgoutca.hu/lakotelep-letrehozasa/>. [cit. 2022-08-01].

Zoltán Egri. In: *BAM: Brněnský architektonický manuál* [online]. Dostupné z: <https://www.bam.brno.cz/architekt/87-zoltan-egri>. [cit. 2022-08-01]

Ing. arch. Vécsei Ignác (1883 - 1944). In: *Piešťanské informačné centrum* [online]. Dostupné z: https://www.pic-piestany.sk/omeste/pamiatky/detaily/?tx_kioscosmotron_pi1%5Bdetail%5D=r125. [cit. 2022-08-01].

Zikmund Kerekes. In: *BAM: Brněnský architektonický manuál* [online]. Dostupné z: <https://www.bam.brno.cz/architekt/34-zikmund-kerekes>. [cit. 2022-08-01].

Bassova vila. In: *BAM: Brněnský architektonický manuál* [online]. Dostupné z: <https://www.bam.brno.cz/objekt/c051-bassova-vila>. [cit. 2022-08-01].

Vila Spitzer. In: *Slavné vily* [online]. Dostupné z: <https://www.slavnevily.cz/vily/jihomoravsky/vila-spitzer>. [cit. 2022-08-01].

Historie Fakulty stavební ČVUT v Praze. In: *Portál Fakulty stavební* [online]. Dostupné z: <https://portal.fsv.cvut.cz/hlavni/historie.php>. [cit. 2022-08-02].

Historie. In: *Porta coeli* [online]. Dostupné z: <https://www.portacoeli.cz/informace/historie>. [cit. 2022-08-01].

Form Follows Function. In: *Guggenheim* [online]. Dostupné z: <https://www.guggenheim.org/teaching-materials/the-architecture-of-the-solomon-r-guggenheim-museum/form-follows-function>. [cit. 2022-08-01].

Fotografie

Čablíková, Johanka. Zápis studenta na německou techniku, náboženství uvádí židovské, národnost maďarskou [foto]. Moravský zemský archiv.

Čablíková, Johanka. Zápis Zigmunda Kerekese [foto]. Moravský zemský archiv.

Čablíková, Johanka. Dopis Československého velvyslanectví v Budapešti rektorátu německé techniky. Richard L. Márkus žádá o přijetí na školu v Brně, jelikož v Budapešti mu vzdělání bylo znemožněno na základě numeru clausu [foto]. Moravský zemský archiv.

Čablíková, Johanka. Zápis ze schůze spolku maďarských studentů Corvinia na německé technice [foto]. Moravský zemský archiv.

Čablíková, Johanka. Zápis studenta Vojtěcha Bíró na ČVUT [foto]. Archiv ČVUT.

Čablíková, Johanka. Schodiště domu v Černopolní 213/10 dnes [foto]. Moravský zemský archiv

Autor neuveden. Nájemní dům, Černopolní 213/10 od Zigmunda Kerekese [foto]. In: *BAM. Brněnský architektonický manuál* [online]. Dostupné z: <https://www.bam.brno.cz/objekt/c303-najemni-dum>. [Cit. 2022-08-04].

Autor neuveden. Vila Spitzer, pravděpodobně od Emericha Spitzera [foto]. In: *Atelier Tišnovka* [online]. Dostupné z: [https://www.tisnovka.cz/prehled-praci/?author\[0\]=5&status\[0\]=1](https://www.tisnovka.cz/prehled-praci/?author[0]=5&status[0]=1). [Cit. 2022-08-04].